

De statistische reizen van Jan Ackersdijck

NICO RANDERAAD

The statistical travels of Jan Ackersdijck

This contribution analyzes the different stages of the scientific travels of Jan Ackersdijck (1790-1861), professor of law, history, statistics, and political economy at the Universities of Liège and Utrecht. Prior to the late 1840s, the journeys of Ackersdijck fit in with the model of traditional, eighteenth-century scientific travelling, also known as *ars apodemico*. In the last 15 years of his life however, he participated in a number of international scientific congresses. These congresses were a new form of knowledge exchange, that significantly expanded in the second half of the nineteenth century.

Een reiziger was hij zeker, de held van ons verhaal. Jan Ackersdijck, zo vertelt één van de levensberichten die na zijn dood over hem verschenen, ‘was in het Noorden doorgedrongen tot onder de nomadische Laplanders met hunne kudde rendieren, en had ook te Kasan den koopman waargenomen, die op den rug van zijn kameel de goederen uit verre landen aanvoerde; hij had gepeinsd in de bouwvallen van het Alhambra, en op de hoogte van het Capitoel; hij had de reusachtige werkplaatsen van het menschedom in de Engelsche fabrieksteden en de stille nijverheid in de Zwitserse dalen leeren kennen; hij had het nieuwere leven in de hoofdsteden van Europa bespied en zich overal met de merkwaardigste mannen in betrekking gesteld’.¹

Er ging geen jaar voorbij of Ackersdijck (1790-1861) maakte wel een reis. Hij hield van al zijn reizen nauwkeurige verslagen bij, waarvan enkele gepubliceerd zijn, zoals het verslag van zijn reis naar Hongarije in 1823 (ofschoon pas ruim anderhalve eeuw later) en van zijn reis naar Rusland in 1835.² Dagboeken van andere reizen berusten in manuscript bij de universiteitsbibliotheek van Utrecht.

Had onze reiziger ook ideeën? Men kan vermoeden van wel. Na een snelle studie rechten in Utrecht en een kortstondige carrière in de rechtspraak werd

1 B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis, ‘Mr. J. Ackersdijck’, *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* 21 (1861), 178.

2 J. Ackersdijck, *Verslag van zijn Hongaarse reis* [1823] (s.l.: Uitgeverij Helikon 1987); Id, *Verhaal eener reize in Rusland gedaan in het jaar 1835* (Groningen: Van Boekeren 1840). Verslagen van reizen binnen Nederland, Hongarije en Silezië verschenen in *De vriend des vaderlands* (1828, 1830, 1833) en het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* (1849, 1850).

hij in 1825 benoemd als hoogleraar in Luik als opvolger van de politiek econoom Georg Wagemann. Na de Belgische opstand keerde hij – na een studiereis door Duitsland – terug naar Nederland om in 1831 aan de faculteit der rechtsgeleerdheid van de universiteit van Utrecht zijn academische loopbaan te vervolgen. In 1840 werd hij aldaar gewoon hoogleraar. Zijn onderwijsstaken waren en bleven divers. Hij begon in 1831 met een college politieke geschiedenis van de hedendaagse volken, waaraan al snel een college statistiek werd toegevoegd. Vanaf 1840 doceerde hij ook staathuishoudkunde en vanaf 1841 kwamen daar middeleeuwse en nieuwe geschiedenis bij. Deze indrukwekkende combinatie van vakken was niet ongewoon en paste in de traditie van de staatswetenschappen die vanuit de Duitse universiteiten was overgewaaid. Ideeën te over, dus, die hij graag en met verve deelde met studenten en andere toehoorders, zoals een leerling zich later herinnert: ‘Wanneer hij sprak, boeide hij niet slechts door de duidelijkheid en de grondigheid zijner rede, maar als zijn gemoed in beweging kwam, verhief zijn ongekunstelde voordragt zich tot eene welsprekendheid, die zijne toehoorders wegsleepte en zijn diepe overtuiging in hun gemoed overplante’.³

Ackersdijck heeft echter niet al te veel geschreven. Wie schrijft, die blijft, maar wie weinig schrijft, blijft onbekend. Zo is het ook Ackersdijck vergaan. Hij geniet enige faam als één van de grondleggers van het academische onderwijs in de economie maar niet als auteur van grote werken.⁴ Zijn gepubliceerde reisdagboeken werden gemengd ontvangen, want ‘ontbloom van sierlijkheid’ en ‘niet zelden droog, zoodat het werk voor den ongeletterden of omtrent het onderwerp onverschilligen lezer geen boeiende lectuur oplevert’.⁵ Leopold von Ranke beschreef hem ooit als een redenaar die vluchtte in algemeenheden over het heil der mensheid als hij zijn eigen getheoretiseer niet meer kon volgen.⁶

Toch moeten we niet te licht over Ackersdijck denken. Hij was, Rankes zure kenschets ten spijt, een alom gerespecteerd wetenschapper, zowel in de Nederlanden als in de rest van Europa. Ik wil die stelling graag onderbouwen door Ackersdijks reizen aan nader onderzoek te onderwerpen. Daarbij gaat het mij niet zozeer om de reisbeschrijvingen op zich noch om de ideeën die Ackersdijck opdeed of verspreidde, maar om de infrastructuur (in de brede zin des woords), waarin zijn reizen plaatsvonden. Ik wil aan de hand van Ackersdijks reizen onderzoeken hoe in de loop van de negentiende eeuw het reizen – in het bijzonder het wetenschappelijk reizen – van karakter veranderde. Zijn eerste

3 O. van Rees, ‘De wetenschappelijke werkzaamheid van Mr. J. Ackersdijck’, *Utrechtse Studenten Almanak voor 1862*, 205.

4 P.C.H. Overmeer, ‘De colleges statistiek en economie van professor Jan Ackersdijck (1790-1861)’, in J.F.E. Blasing en H.H. Vleesenbeek (red.), *Van Amsterdam naar Tilburg en toch weer terug. opstellen aangeboden aan dr. Job. de Vries ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar economische geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brabant op 16 oktober 1992* (Leiden/Antwerpen: Nijhoff 1992), 161-170.

5 O. van Rees, ‘De wetenschappelijke werkzaamheid’, 178-179.

6 Geciteerd in N. Randeraad, *Het onberekenbare Europa. Macht en getal in de negentiende eeuw* (Amsterdam: Wereldbibliotheek 2006), 24.

reis naar Parijs, in 1815, was in veel opzichten een heel andere dan zijn (voor-) laatste, in 1860, die ook Parijs ten doel had.

Dit onderzoek sluit aan bij de recente aandacht voor transferegeschiedenis en *histoire croisée*.⁷ Joep Leerssen behandelt deze invalshoeken uitgebreid in zijn artikel in dit tijdschrift. Mijn bijdrage is echter in eerste instantie een gevalanalyse. Hartmut Kaelble heeft terecht opgemerkt dat het aantal historische case studies gebaseerd op het idee van *histoire croisée* nog relatief beperkt is, en dat nader onderzoek vereist is voordat de theoretische discussie voortgezet kan worden.⁸

Het reizen was voor Ackersdijck geen ijdel tijdverdrijf. Werken en reizen lagen in elkaars verlengde. Blijkbaar werd hem wel eens verweten dat hij langer weg was dan de ‘wettelijke perken der vacantien’ toestonden, ‘maar hij was gewoon’, zoals zijn leerling en neef W.C. Mees later schreef, ‘tot versooning hiervan, op het regstreeksch verband te wijzen, waarin zijne reizen tot het hem opgedragen onderwijs stonden’. Een redenering die lijkt op de wijze waarop wij onze buitenlandse ‘dienstreizen’ rechtvaardigen, soms oprecht soms als vrome wens. Toch ben ik geneigd Ackersdijck te geloven en de conclusie van Mees te onderschrijven dat ‘inderdaad ... zoowel zijne lessen als geheel zijne studie steeds het karakter gedragen [hebben] van de wetenschappelijke werkzaamheid van den reiziger en van den geleerde, die in zijn persoon vereenigd waren’.⁹ Dat begon al bij zijn eerste buitenlandse reis naar Parijs, nog voordat hij zijn academische carrière was begonnen. Hij bezocht niet alleen de traditionele doelen van de reiziger van die tijd maar ook verschillende ziekenhuizen, inrichtingen en wetenschappelijke centra.

Ackersdijcks oratie in Luik getuigt van de innige band tussen reizen en het bedrijven van wetenschap. De titel is veelzeggend (ik vertaal vrij en niet zonder hulp uit het Latijn – destijds de standaardtaal voor dissertaties en oraties): ‘Over het nut dat voornamelijk de historische en politieke wetenschappen ontleenen aan het reizen’.¹⁰ Het Latijn spreekt van ‘peregrinationibus’, dat ongetwijfeld verwijst naar de klassieke ‘peregrinatio academica’ van de vroegmoderne tijd, de studiereis naar buitenlandse universiteiten ter vervolmaking van de academische opleiding. Ackersdijcks *peregrineren* was echter anders van aard en past veeleer in de traditie van de geleerdenreis van de zeventiende en achttiende eeuw. De kunst van het reizen, de ‘ars apodemico’, had zich toen ontwikkeld tot een volledig voorgestructureerd programma. Er was een uitgewerkt ‘reistheoretisch’ discours gegroeid, dat was opgebouwd uit beschouwin-

7 Vgl. onder anderen P.-Y. Saunier, ‘Circulations, connexions et espaces transnationaux’, *Genèses* 57 (2004/4), 110-126; M. Werner en B. Zimmermann (eds.), *De la comparaison à l'histoire croisée* (Paris 2004); Id, ‘Beyond Comparison: *histoire croisée* and the Challenge of Reflexivity’, *History and Theory* 45 (2006), 30-50.

8 Hartmut Kaelble ‘Die Debatte über Vergleich und Transfer und was jetzt?’ *H-Soz-u-Kult* 08.02.2005, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/forum/2005-02-002>.

9 W.C. Mees, ‘Levensberigt van Mr. Jan Ackersdijck’, *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1862), 36.

10 J. Ackersdijck, *Oratio de utilitate quam studia imprimis historica et politica e peregrinationibus capiunt* [1825] (Leodii 1828). Ik dank Marijke de Wit voor haar hulp bij de vertaling van deze oratie.

gen over nut en nadeel van het reizen, praktische aanbevelingen, modellen voor de systematische verzameling van gegevens, en ideeën over de schriftelijke neerslag daarvan.¹¹

In de tweede helft van de achttiende eeuw kwam de kunst van het reizen tot een late bloei aan de universiteit van Göttingen in de persoon van de hoogleraar August Ludwig Schlözer. ‘Zien, luisteren, verzamelen en opschrijven’, was zijn motto.¹² Diens hoofdwerk, *Theorie der Statistik*, gepubliceerd in 1804 en kort daarop in het Nederlands vertaald door H.W. Tydeman, is een lofdicht op de ‘statistische reis’. Schlözer was dan ook zelf, net als Ackersdijck, een verwoed reiziger. Zijn reislust kwam niet alleen voort uit persoonlijke nieuwsgierigheid maar ook uit de overtuiging dat sociaal-wetenschappelijke kennis vooral voort uit geholpen werd door ervaring uit de eerste hand, en slechts in geringe mate door het werk van studeerkamergeleerden.¹³ De reiziger, zeker als hij behept was met een ‘statistische blik’, was beter in staat de empirische werkelijkheid in nuttige en betrouwbare kennis om te zetten.¹⁴ Schlözers gevleugelde woorden, ‘Statistiek is stil staande geschiedenis, geschiedenis een doorlopende statistiek’, werden nog lang gebruikt om het domein van de statistiek als wetenschap af te bakenen.¹⁵ De kennis die reisgewijs werd opgedaan, culmineerde in de wetenschap der staatskunde, een conglomeraat van geschiedenis, geografie, politiek, recht en statistiek, dat we terugzien in Ackersdijcks leeropdrachten in Utrecht.

Het lijkt geen twijfel dat Ackersdijck veel inspiratie putte uit het werk van Schlözer. Zijn ideeën over statistiek en reizen sloten naadloos aan bij het gedachtegoed van de Duitse geleerde. De al genoemde Luikse oratie is een sprekend voorbeeld. ‘Wat elk volk waard is’, oerde Ackersdijck, ‘door welke deugden, door welke gebreken het zich onderscheidt van andere, dat kunnen wij alleen maar door vergelijken vaststellen; en pas wanneer de statisticus zorgvuldig het oordeel van een volk over zichzelf met de oordelen van reizigers heeft vergeleken, en in de mate dat het mogelijk is tot een consensus heeft gebracht, kan hij een volledige kennis van dat volk verwerven, des te vollediger nog, wanneer hij zijn eigen observaties daarin heeft ingebracht’.¹⁶

De reisverslagen van Ackersdijck zijn echter beduidend minder systematisch en encyclopedisch dan zijn voorbeelden uit de achttiende eeuw. Hij was bijna

11 H.E. Bödeker, ‘Sehen, hören, sammeln und schreiben’. Gelehrte Reisen im Kommunikationssystem der Gelehrtenrepublik’, *Paedagogica Historica* 38 (2002), 509-510.

12 Zie noot 11.

13 H. Kern, ‘Schlözers Bedeutung für die Methodologie der empirischen Sozialforschung’, in: H.-G. Herrlitz en H. Kern (Hrsg.), *Anfänge Göttinger Sozialwissenschaft. Methoden, Inhalte und soziale Prozesse im 18. und 19. Jahrhundert* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1987), 56-57.

14 H. E. Bödeker, ‘On the Origins of the ‘Statistical Gaze’: Modes of Perception, Forms of Knowledge and Ways of Writing in the Early Social Sciences’, in: P. Becker en W. Clark (eds), *Little Tools of Knowledge. Historical Essays on Academic and Bureaucratic Practices* (Ann Arbor: The University of Michigan Press 2001), 170-171.

15 A. Th. Van Deursen, *Geschiedenis en toekomstverwachting. Het onderwijs in de statistiek aan de universiteiten van de achttiende eeuw* (Kampen: J.H. Kok N.V. 1971).

16 J. Ackersdijck, *Oratio de utilitate*, 6.

twee generaties jonger en een kind van een nieuwe tijd, de Romantiek, die ook sporen heeft nagelaten in zijn werk. Hij is als ik-persoon in al zijn verslagen duidelijk aanwezig. Er bestaat dan ook een zekere spanning tussen de aanspraken die hij maakte in zijn oratie en de producten die hij zelf afleverde. Bovendien verzamelt de ik-persoon niet alleen droge feiten maar laat hij nu en dan ook zijn gevoelens de vrije loop. Als hij zijn aantekeningen van een vroege reis door West- en Midden-Nederland uitwerkt, schrijft hij mismoedig:

Ik herinner mij nog duidelijk den indruk die dit op mij maakte, en de gedachten die daarbij in mij werden opgewekt. De somberheid, die mijn karakter eigen is, en die zich toen reeds ontwikkeld had, gaf aan mijn gevoel eene zeer ernstige stemming: de natuur was zoo groot en verheven, de mensch zoo ongelukkig en afhankelijk. Ik zocht in het gevoel der oneindigheid, dat bij het ondergaan der zon wordt opgewekt, eene toespraak der natuur aan de menschelijke ziel, eene verzekering dat eene betere en volmaaktere toekomst den mensch is voorbehouden. Ik was nog jong, maar verwacht[t]e van het leven weinig: de tegenspoeden van mijn vaderland, waaronder ik was opgegroeid, hadden vooral deze afwezigheid van vooruitzichten, deze soort van hopeloosheid, te weeg gebracht. (...) Ik deed mijzelf de belofte, die ik voor en na nog dikwijls gedaan heb, om het verhevene dat in den mensch is, nooit te miskennen, en om iets, dat boven alle ander genot gaat, en dat in de groote natuur bij ons opgewekt wordt, als de hoofdzak te beschouwen.¹⁷

Dit romantisch levensgevoel borrelt echter maar heel zelden op in de reisverslagen en artikelen van Ackersdijck. De vele toneelstukken die hij in binnen- en buitenland bezocht, zijn misschien een aanwijzing voor de gevoeligheid van zijn ziel maar hij liet zelden iets los over wat de voorstellingen bij hem teweegbrachten. Na heel wat brieven en reisverslagen gelezen te hebben, kom ik tot de conclusie dat Ackersdijck een uitermate georganiseerd mens was, die reizen, onderwijzen en vrije tijd zorgvuldig plande: met het hoofd, wel te verstaan, niet met het hart.

De transportrevolutie van het tweede kwart van de eeuw maakte het reizen een stuk makkelijker. In 1815 ging Ackersdijck nog te paard naar Parijs; in 1860 kon hij via de ijzeren spoorweg. In zijn Luikse oratie uit 1825 had hij de veranderingen al zien aankomen: 'Het is de wondere vervolmaking van de mechanische kunsten die een enorme bijdrage levert tot het gemak van het reizen. Niet alleen met paard en wagen en met schepen die hun zeilen naar de wind zetten, verplaatsen wij ons over land en zee, maar wij zien hoe wonderbaarlijke stoommachines de schepen bij onwillige wind en ruwe zee met ongekende snelheid voortstuwten. Meer nog, binnenkort zullen wij wellicht ook rijtuigen, door dezelfde onzichtbare kracht voortgedreven, de landen zien doorkruisen'.¹⁸ Het is overigens opvallend dat Ackersdijck zijn eerste reizen maakte

17 Collectie Ackersdijck, Universiteitsbibliotheek Utrecht, o C 2, Kleine binnenlandse reizen 1809-1859.

18 J. Ackersdijck, *Oratio de utilitate*, 3-4.

toen trein en stoomboot hun intrede nog niet gedaan hadden. Bovendien, in zijn dagboeken kon hij net zo hard klagen over een oncomfortabele reis per postwagen als per stoomboot. Hij zocht zijn bestemmingen niet uit omdat ze gemakkelijk te bereiken waren. Eerst kwam het reisdoel, daarna het transportmiddel.

Het Europa van Ackersdijck was het Europa van na het congres van Wenen: grootmachten en veelvolkerenstaten leken heer en meester maar het nationalisme was ontwaakt en zou zich niet meer te ruste leggen. De vrije-markt-liberaal Ackersdijck was geen liefhebber van grenzen en grenscontroles – hij liet nooit na te vermelden hoeveel tijd de douane hem op zijn reizen kostte. En hij wist ook dat meer staten meer grenzen zouden inhouden. Maar hij erkende het principe en zelfs het primaat van de natie. Zijn reisverslagen bevestigen het bestaansrecht van zelfbestuur, soms direct, soms indirect. In 1849 schreef hij over de ‘onbuigzame standvastigheid van het Hongaarsche karakter’: ‘hoezeer willekeurige staatsbedienden zich daarover mogen beklagen, en welwillende vorsten een hinderpaal voor overrijlde verbeteringen daarin gevonden mogen hebben: die standvastigheid en die nationaliteit zijn de kiem, waaruit nog eens bij meerdere verlichting en welvaart een nieuw tijdperk voor de grootheid en het volksbestaan van Hongarije kan geboren worden.’¹⁹ Hij schreef graag over de volkskarakters in de landen die hij bezocht. De Sileziërs waren zeer godsdienstig, katholiek of protestant, zonder dat de onderlinge verdraagzaamheid verstoord werd. Ook over de Nederlanders had hij zijn oordeel. Ze zijn ernstig, bedachtzaam, en degelijk, maar ook traag in het nemen van besluiten, overdreven gehecht aan regelmatigheid van levenswijze en gedrag, en niet wars van belastingontduiking.²⁰

In het Europa dat Ackersdijck bereisde, moest het geweld dat met de vorming van nieuwe natiestaten gepaard ging, nog losbarsten maar gedurende het grootste deel van zijn volwassen leven was het continent betrekkelijk vredig. Dat was natuurlijk ook een voorwaarde – belangrijker nog dan modern transport – voor Ackersdijcks expedities. Hij werd gedreven door een onbedwingbare zucht naar vermeerdering van kennis en gebruikte zijn talenkennis om overal persoonlijke betrekkingen aan te knopen. Aanvankelijk volgde hij het stramien van de geleerdenreis van de achttiende eeuw: met een aanbevelingsbrief in de hand diende hij zich aan bij het huis van deze of gene geleerde. Tijdens zijn Hongaarse reis in 1823, bijvoorbeeld, bezocht hij Lajos Schedius, hoogleraar in de esthetica aan de Universiteit van Pest en een vooraanstaand figuur in het culturele leven. Hij sprak lang met hem over de staat van het onderwijs in Hongarije en over de toestand van het land in het algemeen. Later tijdens zijn verblijf volgde hij ook colleges bij dezelfde Schedius en bij andere hoogleraren van de universiteit van Pest. Ackersdijck was vooral geïnteresseerd in de manier van lesgeven en het voorkomen van de professor. De ge-

19 Geciteerd door O. van Rees, ‘De wetenschappelijke werkzaamheid’, 181.

20 O. van Rees, ‘De wetenschappelijke werkzaamheid’, 187-188.

noemde Schedius had 'een goed, open en levendig voorkomen' en sprak 'met vuur en kracht'.²¹ Zeven jaar later, in Berlijn waar hij terecht was gekomen, nadat hij vanwege de Belgische opstand Luik had moeten verlaten, zien we hem dezelfde strategie volgen. Hij liep colleges, niet bij de minsten (Hegel, Michellet, Savigny, en Hoffmann), en bezocht de geleerden soms ook thuis. 'Hegel', herinnerde hij zich, 'is een beleefd man, die het voorkomen heeft van zich door studiën verzwakt te hebben. Hij schijnt tusschen de 50 en 60 jaren oud te zijn'.²² Met de statisticus Hoffmann onderhield hij een wat intensiever contact. Ze bespraken onder andere de publicaties van Quetelet, die juist in die tijd naam begon te maken als voorvechter van de probabilistische methode in de statistiek. Dat was iets heel anders dan de Duitse historische traditie en de twee moesten er dan ook niet al te veel van hebben: teveel rekenwerk, teveel onzekerheden, kortom, onbetrouwbaar.

Dezelfde Quetelet, echter, zou Ackersdijck veel beter leren kennen en appreciëren. Quetelet stond aan de wieg van een ontwikkeling die vanaf het midden van de negentiende eeuw het karakter van de wetenschappelijke reizen van Ackersdijck grondig zou veranderen. Ik doel op een nieuw fenomeen in de geschiedenis van wetenschap en reizen, het internationale wetenschappelijke congres. Quetelet nam het initiatief tot de organisatie van een reeks internationale statistische congressen, waarvan het eerste in 1853 in Brussel gehouden werd. Tot zijn dood in 1861 woonde Ackersdijck alle congressen bij, behalve het tweede dat in 1855 in Parijs gehouden werd. Ofschoon niet het eerste internationale wetenschappelijke congres, was het congres der statistici het eerste congres dat gedurende langere tijd een zekere regelmaat wist aan te houden, en steeds in verschillende landen gehouden werd.

Ackersdijck had de kunst van het congresseren waarschijnlijk geleerd in eigen land, waar hij de Landhuishoudkundige congressen bijwoonde, die sinds 1846 op initiatief van zijn vriend Sloet tot Oldhuis jaarlijks gehouden werden. 'Het congres', zei Ackersdijck, 'is voor mij eene leerschool, omdat ik over zooveel leer nadenken, wat mij anders ontgaan zou, kleine bijzonderheden leer kennen, waarin groote beginselen schuilen en te gelijk de bevestiging der wetenschap'.²³ Veel collega's van Ackersdijck vonden het maar vreemd dat hij 'dergelijke vereenigingen' ging bezoeken. Blijkbaar was het wetenschappelijk congres iets nieuws, dat tijd nodig had om in te burgeren in een academische gemeenschap, die de gereguleerde, aan retorische regels onderworpen bijeenkomsten van lokale geleerde genootschappen kende maar moest wennen aan het activisme en het engagement van congresgangers.

De eerste congressen waren dan ook niet strikt academisch in de zin dat er louter wetenschappers aan meededen. De genoemde landhuishoudkundig congres, bijvoorbeeld, werden bezocht door juristen, ambtenaren, fabrikanten,

21 J. Ackersdijck, *Verslag van zijn Hongaarse reis*, 60.

22 Universiteitsbibliotheek Utrecht, Collectie Ackersdijck, o C 7, Reis 1830-1831 (Duitsland).

23 B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis, 'Mr. J. Ackersdijck', 174.

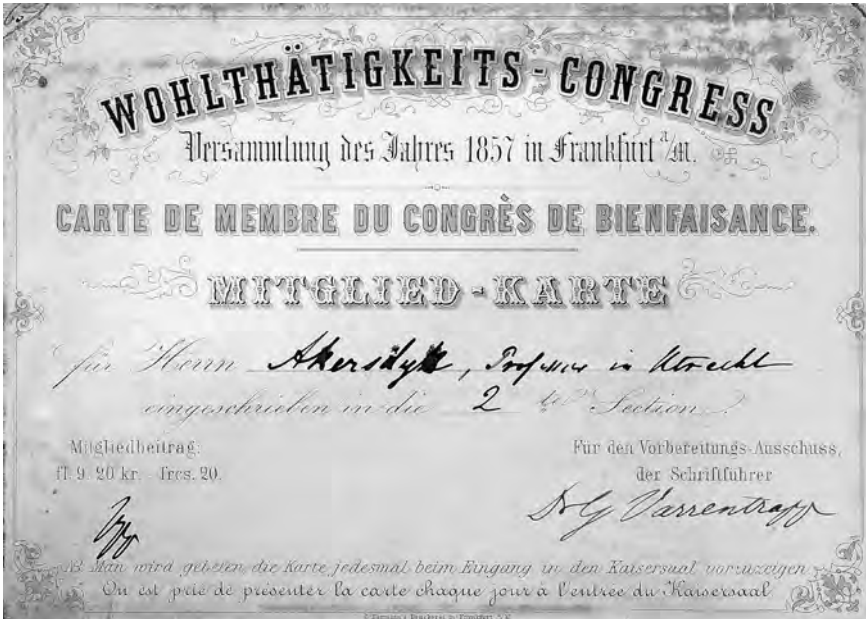

Afb. 1 Deelnamebewijs (porcelainkaartje) van Jan Ackersdijck aan het eerste Internationale Statistische Congres gehouden in 1853 in Brussel (Universiteitsbibliotheek Utrecht, Hs 1152, 6.J.7, doos 189).

handelaren en, toch ook, ook boeren. Hetzelfde gold voor de de eerste internationale congressen die in dezelfde tijd georganiseerd werden. Op de internationale penitentiare congressen (1846, Frankfurt; 1847, Brussel) kwamen gevangenisexperts bijeen, aangevuld door allerlei liberale hervormers. Ook het internationale congres van economen dat, georganiseerd door de Belgische vrijhandelsvereniging, in 1847 in Brussel gehouden werd, trok – naast een groot aantal juristen en politiek-economen – ambtenaren en handelaren. Ackersdijck was daar trouwens ook. Volgens Friedrich Engels, die ook in de zaal zat, sprak hij ‘over oud Holland en jong Holland, de universiteit van Luik, Walpole en De Witt’.²⁴ Wat voor de één de uitdrukking van kennis en inzicht was, was voor de ander de ontkenning van de noden van de arbeidersklasse. Maar dat is een ander verhaal.

Vanaf 1847 tot zijn dood bezocht Ackersdijck met enige regelmaat internationale congressen op het snijvlak van wetenschap en politiek. In de jaren 1850 nam het aantal congressen gestaag toe. ‘Wij leven in de eeuw der bijeenkomsten’, kon M.M. von Baumhauer – een leerling van Ackersdijck – in 1856 al op-

²⁴ F. Engels, ‘The Free Trade Congress at Brussels’, *The Northern Star*, No. 520, October 9, 1847, geciteerd naar de publicatie op het internet <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/09/30.htm>

Afb. 2 Deelnamebewijs van Jan Ackersdijck aan het Wohlthätigheidscongres van 1857 gehouden in Frankfurt (Universiteitsbibliotheek Utrecht, Hs 1152, 6.J.7, doos 189).

schrijven, een overdrijving die de noviteit van het fenomeen onderstreept.²⁵ Aan alle congressen lag het idee ten grondslag dat wetenschappelijke kennis de sociale en economische verhoudingen vooruit kon helpen, of het nu ging om cellensystemen, vrijhandel, armoedebestrijding, of statistiek. Dat idee ging uitstekend samen met Ackersdijcks politieke en wetenschappelijke uitgangspunten: door een vrije gedachtenwisseling de vooruitgang bevorderen. De klassieke 'statistische reis' was in veel opzichten overbodig geworden en had plaats gemaakt voor uitwisseling van kennis op de nieuwe wetenschappelijke marktplaats van de periode na 1850: het internationale congres.

Statistici, meteorologen, economen, armoedebestrijders, gevangenhervormers, medici, allen hadden zij hun eigen congressen, maar we zien ook vaak dezelfde namen op verschillende bijeenkomsten terug. Ackersdijck, bijvoorbeeld, bewoog zich even gemakkelijk onder degenen die zich met armenzorg bezighielden, als onder statistici en *laissez faire*-economen. Vooral onder de 'pure' wetenschappers was de saamhorigheid groot en groeide de hoop dat kennis inderdaad macht was. De nationale herkomst deed er vooralsnog minder toe dan de zaak waarvoor men stond. Wat Leerssen in dit tijdschrift vast-

²⁵ M.M. von Baumhauer, 'Het liefdadigheidscongres en de tentoonstelling van huishoudelijke voorwerpen te Brussel in September 1856', *De Economist* 5: 1 (1856), 108.

stelt voor de cultuur- en literatuurgeschiedenis, geldt zeker ook voor de wetenschap en, tot op zekere hoogte, ook voor de hervormingspolitiek. Na afloop van het vierde internationale statistische congres, dat in juli 1860 in Londen gehouden werd, noteerde Ackersdijck: 'Er heerste de grootste harmonie'. Wat er direct op volgde, moest dit bekrachtigen maar kan achteraf gezien als een naïeve voorbeschouwing op de toekomst van Europa gelezen worden: 'en toen zij zouden uiteengaan, zeiden zij: er zal welligt weder oorlog opkomen, dan zullen wij, elk door de vlag van zijn land, genoopt zijn elkander als vijanden te beschouwen; maar dat zullen wij alleen uit gehoorzaamheid aan onze regeringen doen. Eene vlag van hoogere betekenis, die der gemeenschappelijke beoefening der wetenschap, die ons tot vrienden maakt, zullen wij niet vergeten en na den slag zullen wij ons weder onder die vlag vereenigen'.²⁶

Zoals gezegd, het statistische congres was wellicht het belangrijkste internationale congres in de beginjaren van de congresbeweging. Als deelnemer van het eerste uur behoorde Ackersdijck tot de 'inner circle'. Hij voerde regelmatig het woord en dineerde 's avonds met de belangrijkste gasten. Doel van de congressen was uniformiteit in statistisch onderzoek en statistische publicaties. Dat was lastig genoeg, zoals ik elders uitgebreid heb beschreven.²⁷ Ackersdijck was hoopvol aan het project begonnen maar zijn enthousiasme was omgeslagen nadat hij gemerkt had dat de Nederlandse regering de statistiek geen warm hart toedroeg. Hij was in 1858 voorzitter geworden van de Rijkscommissie voor de Statistiek maar was na ruim twee jaar afgetreden, toen het einde van de commissie al weer in zicht was. Toen hij in de zomer van 1860 in London was, wist hij al dat het met de commissie niets zou worden en dat zijn rol in de Nederlandse overheidsstatistiek uitgespeeld was. Dat beïnvloedde ook zijn visie op het congres: 'Alles wat ik hier gehoord en besproken had, bevestigde mijne overtuiging, dat het mogelijk zoude geweest zijn, in ons land de beste statistiek te bekomen, die tot nog toe in eenig land bestaat, indien ik medewerking, of slechts aanerkenning in plaats van tegenwerking gevonden had. Hoe geheel anders zoude mijn toestand hier geweest zijn, indien ik met dat vooruitzicht vervuld geweest was. Nu keer ik terug met de bewustheid dat men bij ons niets goeds doen zal'.²⁸

Dat was natuurlijk de andere kant van de medaille. Tijdens de congressen trachtte men de Europese statistiek te uniformeren maar kwam men er ook achter dat de nationale staten hun eigen lijn trokken en dat de afstand tussen ideaal en werkelijkheid onoverbrugbaar bleek. De reeks van toosten tijdens het slotdiner van het Londense congres waren voor Ackersdijck veelbetekend:

²⁶ Universiteitsbibliotheek Utrecht, Collectie Ackersdijck, Hs 21 A 12, Reis naar Engeland (1860) 23-24.

²⁷ N. Randerad, *Het onberekenbare Europa*.

²⁸ Universiteitsbibliotheek Utrecht, Collectie Ackersdijck, Hs 21 A 12, Reis naar Engeland (1860) 25-26.

Daarin werd veel goeds gezegd; maar er was geen natuurlijkheid genoeg, geen werkelijke geestdrift, maar des te meer politieke bedoeling en berekende rigting. Het gewigt van het Congres als bestemd om de kennis van het volk en van de mogelijke verbeteringen voor het volk te verkrijgen, het nut dat de natien elkander leren kennen, en van elkander leeren, was met regt de inhoud van die toosten; en de stelling dat ons congres was een congres van vrede en beschaving, was een goede gedachte. Doch datzelfde werd zoo menigvuldig herhaald dat het eindelijk in het oog viel, hoe arm men was aan oorspronkelijke invallen, zoodat men voortdurend zeide wat reeds tien of twintigmaal gezegd was.²⁹

De internationale wetenschappelijke congressen werden voortgezet, steeds talrijker, steeds vaker, over steeds uiteenlopende onderwerpen, maar met wisselend succes. De vorm was gevonden maar men bleef zoeken naar een manier om binnen dat 'format' bredere doelstellingen te bereiken. Wat Ackersdijck had gesignaleerd in Londen, was kenmerkend voor veel congressen van de tweede helft van de negentiende eeuw: uitwisseling van kennis aan de ene kant maar aan de andere kant nieuwe grenzen tussen professionele en nationale wetenschapsculturen.³⁰ Na Londen zou hij geen internationale congressen meer bezoeken. Het reizen was echter nog niet voorbij. In het najaar van 1860 verbleef hij nog enige tijd in Parijs waar hij – als gevierd buitenlands geleerde en congresbezoeker – verschillende bijeenkomsten van de Académie des sciences morales et politique en van de Société de Statistique bijwoonde.³¹ Zijn laatste openbare optreden in eigen land was op het landhuishoudkundig congres te Dordrecht, een maand voor zijn dood.

Niet lang daarna werd zijn boekenbezit geveild. Zijn verzamelwoede had niet ondergedaan voor zijn reislust. De catalogus telde ruim 5000 titels, waaronder talloze meerdelige werken. Frederik Muller, de veilingmeester, was onder de indruk van de orde die Ackersdijcks bibliotheek kenmerkte: 'Gelijk de bezitter, als goed staathuishoudkundige, een fijn gevoel had van het hoog belang eener goede organisatie, van orde en regelmaat, zoo bezat hij dit ook ten aanzien van zijne boekerij; alles had zijne bepaalde plaats'.³² Dat had echter ook een keerzijde gehad. In vertrouwelijk gesprek, zo vertelt zijn neef, 'erkende Ackersdijck dikwijls, dat hem steeds een onoplosbaar vraagstuk gebleven was, hoe in het opzamelen en het ordenen van het opgezamelde de juiste maat te houden'.³³ Dat bleek ook uit de immense hoeveelheid stukken in zijn particulier archief, dat door de weduwe Ackersdijck aan de universiteitsbibliotheek van Utrecht geschonken werd. De collectie bevat brieven, collegedictaten, en

²⁹ *Ibidem*, 32.

³⁰ N. Randerad, 'Knowledge transfers and their limits: the international statistical conferences (1853-1876)', ongepubliceerd congrespaper, aangeboden aan *European History Quarterly*.

³¹ J. Ackersdijck, 'Mouvement des idées économiques; – progrès des réformes; – état de la question coloniale et de l'esclavage en Hollande' (Extrait du *Journal des Economistes*, Novembre et Décembre 1860), Utrecht: T. de Bruyn 1861.

³² *Catalogue de la belle bibliothèque de feu M.M. W.C. Ackersdijck(...) et J. Ackersdijck (...)* (Amsterdam: Frederik Muller 1862), VIII.

³³ W.C. Mees, 'Levensbericht', 45.

reisverslagen, maar ook hotelrekeningen, gastenlijsten, toegangsbiljetten en aankondigingen van toneelvoorstellingen: materiële overblijfsels van het negentiende-eeuwse reizen. Wat Ackersdijck nog had willen vertellen en publiceren, ligt opgeborgen in cahiers en cartons, wachtend op nieuwe congressen.

*Nico Randeraad, Universiteit Maastricht, Faculteit der Cultuur- en
Maatschappijwetenschappen, Postbus 616, 6200 MD Maastricht
n.randeraad@history.unimaas.nl*